

נחמיה פרק ה' - הצלת דלת העם

הרב צבי הבר

בפרק זה נחמיה מתמודד עם בעיה חברתית קשה בעם ישראל. בתחילת הפרק מתוארת צעקה גדולה של העם על כך שהם לא מצליחים להתקיים, והם נאלצים למכור את כל אשר להם: את בניהם, בנותיהם, שדותיהם וכרמיהם רק על מנת לאכול לחם. צריך להבין את גודל המצוקה של העם: הם נאלצים למכור את הדבר הכי חשוב בימי קדם - את האחיזה בקרקע. בימי קדם הקרקע היא חלק מהגדרה של האדם. הנחלה היא ההמשכיות שלו. גם מכירת הבנים והבנות מעידה על תחתית הסולם בה מצוי חלק מהעם. התפיסה שבניו של האדם הם רכושו ככסף עובר לסוחר קשה ביותר לעיכול, וקשורה למוסד העבדות שהיה נהוג בימיהם.

מוסד העבדות ידוע עוד מימי קדם. לעבד חוקים משלו, והוא נתפס כממונו של האדון היכול לעשות בו כרצונו משל היה בהמתו. ככל שחברות היו יותר מפותחות כלכלית - הן יותר נשענו על עבדים. לאור העובדה שהעבד נתפס כבעל חיים, היחסים בין האדון לעבד היו יחסים פרקטיים כמו יחס לחיה: נותנים להם אוכל על מנת שיעזרו בעבודה. חיי עבד לא היו שווים הרבה, והם נהרגו ונרצחו בקלות. לכן, אפילו אנשים שהתייחסו לאתיקה, כמו אפלטון ואריסטו, לא ראו בעבדות דבר בעייתי. רק במאה השמונה עשרה החלו לראות בעבדות דבר רע. דוגמא למאבק בעבדות היא כמוכן מלחמת האזרחים האמריקאית. בגלל ההתפתחות האדירה של ארצות הברית היה צורך בעבדים, ועל רקע המחלוקת בין הצפון לדרום בנוגע לעבדות, האם לחסל אותה או לתמוך בה, פרצה מלחמת האזרחים, שהסתיימה בניצחון הצפון שביטל את העבדות. עד היום, למרות התקדמות העולם, יש בסין ובמדינות עולם שלישי לא מעט עבדים.

בתורה אנו מוצאים התייחסות שונה לעבד. יש שני סוגי עבדים: עבד עברי ועבד כנעני. עבד עברי הוא לא עבד אלא שכיר, לבעלים אין רשות עליו ויש לו זכויות סוציאליות. העובדה שהוא יוצא לחופשי לאחר שש שנים היא אנטייתזה למושג עבד. בסוף שנות העבדות הבעלים מחוייב במצוות 'הענקה'. זה לא מעיד על יחס התורה לעבד, מכיוון שבמקרה של עבד עברי יש סיבה אחרת, רוחנית, ליחס זה - "עבדי הם ולא עבדים לעבדים". יחס של התורה לעבדות בא לידי ביטוי בנוגע לעבד כנעני. גם במקרה של עבד כנעני יש דינים מיוחדים במינם בהשוואה לתרבויות אחרות כמו מסופוטמיה ומצרים. ראשית, מי שפוגע בעבדו חייב לשחרר אותו, לעומת תרבויות אחרות בהם לגיטימי לפגוע בעבד כי הוא רכוש הבעלים. התורה מתייחסת לעבד כנעני כבן אדם עם זכויות מסוימות. דוגמא נוספת היא ששור הפוגע בו נסקל כפוגע בבן אדם 'רגיל'. בחוקי חמורבי ישנו חוק שמי שמוכר את אשתו לעבדות - לאחר שלוש שנים היא חוזרת אליו. חוק זה, שקובע שעבד משתחרר לאחר מספר שנים, חריג בעולם העתיק, ומצאו ראיות לכך שהוא מעולם לא מומש, כי זה חלק מהיצר האנושי. קשה להיפרד מעבד כי הכלכלה מבוססת על כוח אדם. מסיבה זאת האדם בעולם העתיק העדיף בנים על פני בנות.

(גם התייחסות התורה לקרקע האדם מיוחדת. העובדה שהיא חוזרת ביובל, ושהוא יכול לפדות אותה, מראה על רגישות התורה לזיקת האדם לאדמת אבותיו המהווה חלק מהגדרת זהותו. חוקי חמורבי, המתוארכים לפני נתינת התורה, יכולים ללמד אותנו מה היו הנורמות בעולם בזמן נתינת התורה, ואת המהפכה שנתינת התורה דרשה).

היינו יכולים לשאול, מדוע התורה מכירה בעבדות ולא שוללת אותה לגמרי? התשובה היא שהייתה מציאות בעולם שאי אפשר היה לעקור אותה לגמרי, והתורה נכנסה לתוכה והכניסה בה נורמות מוסריות יותר. דוגמא נוספת לכך היא מצוות אשת יפת תואר. גם בחוקי חמורבי יש מצוות הדומות למצוות התורה, אלא שבהשוואה לחוקי חמורבי, התורה נותנת להם משמעות. במקומות אחרים היה נהוג ייבום כי האישה הייתה רכוש המשפחה, וברגע שהבעל מת אבי המשפחה יכול לעשות איתה כרצונו, כי יש לה תפקידים כמו הולדת ילדים ושאר עבודות הבית. באה התורה ואומרת שהיא לא רכוש המשפחה, וחשיבות הייבום היא בגלל קיום הזרע.

לפי התורה אי אפשר למכור אישה ובן, וגם בת אפשר למכור רק בגלל זכות האב להשיא את בתו. מכירת הבת היא למעמד שנע בין אישות לעבדות, וגם זה חידוש של התורה. בנחמיה אנו עדים למציאות מאוד קשה. גם במלכים ב' (ד) מתואר סיפור נוראי בו מסופר על אלמנה שאין לה יכולת לעבוד ויש לה ילדים שהיא צריכה לפרנס. האלמנה בעולם הקדמון היא תחתית הסולם החברתי. בגלל החובות בא הנושה לקחת את בניה, ואלישע עושה לה נס עצום. סיפורים אלה משקפים התנהלות שהיא נגד תפיסת התורה.

בפרקנו המצוקה מודגשת ע"י מספר אלמנטים: ראשית, פניית העם מבוטאת בביטוי "הצעקה גדולה". שנית, קיים פה האלמנט הנשי והאימהי ע"י הזכרת העם ונשיהם. שלישי, הצעקה לא שונה מהותית בין כל ה"יש אומרים", אבל המטרה היא להדגיש את הצעקה והמצוקה. יש כאן מציאות קשה שהיא כנגד כל יסודות התורה. יסודות אלו מאוד מתקדמים ביחס לעולם, והעם לא עמד בהם בגלל נורמות סביבתיות ובגלל צורך כלכלי.

נחמיה עושה פעולה מאוד מיוחדת, ומשחרר את העבדים, פעולה המעידה על תבונתו הנדירה. זהו מהלך לא פשוט כי הוא הולך לריב עם החורים והסגנים, הם האליטה של העם, יש להם השפעה גדולה, הם העשירים. הוא הולך לריב עם כל המי ומי. אנו יודעים שהם לא נאמנים אליו בגלל שהם קשורים לכל הגויים מסביב, והראיה לכך היא שהוא לא מספר להם על רצונו לבנות את החומה. הוא נוקט טקטיקה גאונית: הוא נותן עליהם "קהילה גדולה". נחמיה מביא עליהם את המון העם שיראה דומיננטיות. שליטים חזקים לא יכולים להחזיק נגד העם. אי אפשר לרמוס את ההמון לאורך זמן. כאשר אדם, חשוב ככל שיהיה, רואה שההמון נגדו, הוא יודע שבסוף הוא יפסיד. הכוח שיש לציבור הוא עצום. גם עזרא פעל בדומה לכך כשכינס הרבה אנשים על מנת לעקור את הנשים הנכריות, מכיוון שזה נתן לו גב רחב לפעולה. ברגע שמגיעה הקהילה הגדולה הוא דוחק את האליטה לפינה. העם בעדו והוא לא משאיר להם ברירה. עד ימי נחמיה הייתה בעיה מהותית בנוגע לעבדות, ונחמיה שם לה קץ באמצעות הכוח הבא לו מהקהילה הגדולה.

גם מבחינה רטורית נחמיה פונה לאליטה בצורה נכונה. קודם כל הוא מאשים אותם, ואז הוא טוען שזה לא הגיוני שאנחנו קונים נגד 'המפעל' שלנו. כנראה שהיה מפעל שפדה את האנשים שנמכרו לגויים, ולאחר שהם נפדו היה עודף עבדים והם נמכרו אליהם בחזרה וחוזר חלילה. נחמיה טוען שנוצר פה אבסורד. לאחר מכן הוא משתמש בטיעון הדתי ובטיעון הלאומי שאנו מתבזים אל מול הגויים. אח"כ הוא מכניס אפילו את עצמו - הוא מודה שגם הוא לא היה בסדר, (דעת מקרא פירש

את פסוק י' בתמיהה, שאם לו היו חובות הוא היה מוותר, אבל זה לא פשט הפסוק). נחמיה נותן דוגמא אישית. החורים והסגנים נאלצים לומר אמן, ונחמיה פועל מיד, אחרת, העסק ייפול בין הכיסאות. הוא קורא לכהנים, ומקלל את מי שיעבור על ההסכם. גם פה מתבטאת יכולתו למקסם את כוחו של העם. זהו מפעלו השני של נחמיה - הצלת דלת העם.

בפסוק י"ד רואים שנחמיה היה הפחה בארץ יהודה למשך שנים עשרה שנה. נחמיה מתאר התנהגות מאוד מוסרית של עצמו: הוא לא לוקח מיסים שהוא ראוי להם, זאת בניגוד לקודמיו. כמו כן, בניגוד לנערי השליטים הקודמים שרדו בעם שלא עבדו כמו שצריך במלאכת החומה, נערי נחמיה עובדים כמו כולם במלאכת החומה. למרות שהוא לא לוקח מיסים, הוא מכלכל על שולחנו כסדר גודל של שש מאות איש (כך נראה מכמויות האוכל המתוארות בפסוקים), ומממן את הכול מכיסו, כי הוא מודע למצוקות של העם, זאת בלי לפגוע בהתנהגות נורמאלית של פחה הזקוק לרוב לכסף מהעם. נחמיה כלכל את הסגנים וריכז את האנשים סביבו כדי שיחושו תחושת חובה כלפיו. נחמיה עשה הכל על חשבוננו, והוא מבקש מה' לזכור לו זאת לטובה.

עד היום ראינו את נחמיה כמנהיג ביטחוני, אך פה הוא גם דואג לרווחת הכלל, ומצליח לעקור דבר שהיה מושרש בעם ישראל. בנוסף, רואים שנחמיה כמנהיג נמנע לקחת מהעם, למרות שזה פוגע בו.